

Полтавська антропоніміка. Які імена та прізвища носили полтавці у другій пол. XVIII ст.

Опубліковано 30.07.2016

// Юрій Волошин

Скільки-небудь повна характеристика міського соціуму Полтави, на мою думку, неможлива без з'ясування, які персональні назви (імена, назви по-батькові, прізвища та прізвиська) мали полтавці другої половини XVIII ст., а також – як і чим відрізнялися їхні найменування від сучасних? Дослідження цього питання неможливе без залучення напрацювань антропоніміки – спеціальної галузі знань, що вивчає власні назви людей[1].

Способи іменування. Джерелом для аналізу були записи у сповідних розписах міських парафій 1775 р. Вдалося ідентифікувати 5814 осіб (2863 чоловіків та 2951 жінок), чиї іменування було диференційовано на одно-, дво- й три-лексемні (див. табл. 11).

Церква	Кількість осіб		Формули іменування					
	Чол.	Жін.	Чол.			Жін.		
			1 лекс	2 лекс	3 лекс	1 лекс	2 лекс	3 лекс
Миколаївська	992	970	704	266	22	890	80	—
Різдва Богородиці	235	237	134	71	30	161	73	3
Преображенська	418	446	314	102	2	422	24	—
Стрітенська	765	819	515	227	23	775	44	—
Воскресенська	453	479	309	119	25	453	23	3
Усього:	2863	2951	1976	785	102	2701	244	6

Таб. 1. Уживання антропонімічних іменувань у сповідних розписах Полтавських церков 1775 р.

Бачимо, що, як серед чоловіків, так і серед жінок, переважали однолексемні антропонімоформули (лише *особове ім'я*), становлячи 80,4% усіх записів. Частіше в такий спосіб записували жінок (91,5%), натомість чоловіків – у 69% випадків. Зазвичай у розписах за допомогою такої формули позначали дружин, дітей та слуг. Так само записано й частину церковнослужителів – псаломщиків й паламарів. У більшості випадків імена записувалися так, як у святцях: *Іоаннь / Іоаннь, Лукиян, Аєрипина, Уліянна*[2], а не так, як їх вимовляли у побуті – *Іван, Лук'ян, Горпина, Уляна*. Утім, подекуди зустрічаються й побутові форми – наприклад, у розписі Стрітенської церкви поряд із канонічним *Іоаннь* трапляється побутове *Івань*[3].

Другу позицію за частотністю використання, як для чоловіків (27,4%), так і для жінок (8,3%), посіли дволексемні антропонімоформули. У випадку чоловіків – це: *особовеім'я + прізвищева назва*. Наприклад, *Антон Мандрика, Данило Грінченко, Федір Шепеленко* тощо. Інколи застосовували іншу формулу: *ім'я + апелятивне іменування* (тобто «прив'язування» іменованого до іншої особи за родинною ознакою[4]). У досліджуваних джерелах таких виявилось 13 осіб (усі – чийсь зять); наприклад, *Павло Таранів зять* чи *Андрій Вовнянчишин зять*[5] тощо.

Набір дволексемних антропонімоформул, уживаних для позначення жінок виглядає різноманітнішим. У більшості випадків формула: *особове ім'я + андронім* (тобто іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвищем її чоловіка[6]). Полтавських жінок в аналізованому джерелі іменовали так: *Марія Андріиха* (від *Андрій*), *Євдокія Бражничка* (від *Бражник*) чи *Пелагія Гайдарка* від (*Гайдар*[7]). Одну з парафіянок Миколаївської церкви в розписі позначили детальніше, за ім'ям і прізвищем чоловіка: *Параскева Демяна Тесленка жена*[8].

Деяких жінок іменовано за формулою: *особовеім'я + ім'я по-батькові*, наприклад, *Марія Семеновна, Євдокія Мусєєвна, Татіяна Костєєвна* тощо. У Миколаївській парафії так названо частину (8 осіб) мешканців шпиталю[9]. Ймовірно, це були незаміжні дівки. У парафії церкви Різдва Богородиці така формула застосовувалася для більшості

"Хрестини", худ. А. Карнеєв

заміжніх жінок, наприклад: «*Степан Дубина, жена его Ірина Афанасіевна*»[10].

У розписі Воскресенської церкви в такий спосіб записані лише чотири жінки: дружина настоятеля храму ієрея Матвія Колосовського «*Елена Івановна*», дружина бунчукового товариша і бурмиистра Павла Руденка «*Уліяна Петровна*», дружина значкового товариша Петра Марченка «*Анна Стефановна*», і дружина бунчукового товариша й бурмиистра Івана Марченка «*Ірина Григоріевна*»[11]. Можна припустити, що застосуванням цієї формули отець Матвій Колосовський, котрий керував складанням розпису, виявляв свою повагу до цих жінок, а точніше – до їхніх чоловіків. Адже троє з-поміж них належали до найбільших доброчинців парафії: у січні 1766 р. вони зобов'язалися щорічно давати по 50 руб. на будівництво мурованого (замість дерев'яного) храму[12].

Застосування щодо жінок антропонімоформули *ім'я + прізвищева назва* (найпоширенішої для чоловіків) траплялося доволі рідко. Як правило, її використовували для позначення вдів. Скажімо, у розписі Воскресенської церкви у такий спосіб позначена «*Любовія Олховская*», у розписі Стрітенської церкви – «*Агафія Новомлинска*» та «*Агафія Лубенска*», у розписі Різдобогородицької церкви – «*Анастасія Белецкая*», а в розписі Преображенської церкви – «*Марія Буцка*» та «*Меланія Барловская*»[13].

Тричі полтавських жінок позначили за допомогою дволексемної антропонімоформули *особове ім'я + квалітативний виразник* (тобто назва посади чоловіка). Це були парафіянка Преображенської церкви, вдова «*Анна Сотничка*», парафіянка Стрітенської церкви, заміжня донька відставного полкового осавула Якова Козельської «*Марина Маіорша*»[14] та вдова священника Преображенської церкви «*векариха Феодосія вдова*»[15]. В останньому випадку особове ім'я поставлене на друге місце.

Штурм Полтави. Офорт 18 ст.

Найрідше вживалися і найменшу частку становлять трилексемні іменування – їх застосовано до 3,6 % чоловіків і до 0,2% жінок. У чоловіків антропонімоформула зазвичай виглядала так: *особовеім'я + ім'я по-батькові + прізвищева назва*. Наприклад, колишній полковий суддя, а на час створення розпису Миколаївської церкви, земський суддя був записаний як «*Григорій Івановъ Сахновский*». Подібним чином, як-от «*Петръ Семенов Мацюцкий*», «*Іван Григорієвъ Вакулєнко*», «*Іоаннь Григорієвъ Рачицкий*», «*Максимъ Андреевъ Звоникъ*», «*Григорій Івановичъ Паскевичъ*»[16] іменували деяких полтавців і в розписах інших парафій, окрім Преображенської. В останній цю формулу чомусь не застосовували зовсім, навіть для духовенства. Вирізняється у цьому сенсі й Воскресенська парафія, де трилексемну формулу застосовано щодо духовенства («*Ієрей Матфій*

Петрович Колосовский» та ін.), значного військового товариства («*бунчуковий товаришъ и бурмиистръ Павелъ Яковлевичъ Рудєнко*»), членів магістрату («*Василій Івановичъ Локощенко, лавникъ*») та заможних купців («*Емиліянъ Ефимовъ Киценко*» та ін.)[17]. Жоден із цехових ремісників, бездвірних чи підсусідків не удостоївся подібного запису. Ймовірно, в такий спосіб укладач розпису, парафіяльний ієрей, відобразив соціальну ієрархію серед парафіян його церкви, виокремивши осіб із вищим соціальним статусом.

Одного разу, в розписі Воскресенської церкви трилексемна формула набула іншого вигляду: *особовеім'я + прізвищева назва + ім'я по-матері*. Підсусідка полкового обозного Андрія Руновського поіменовано «*Іосифъ Великий Іванихи синъ*»[18]. Такий спосіб іменування, на погляд одного із дослідників тогочасної антропонімії Сергія Глущика, свідчить про незавершеність формування антропонімічної системи[19].

Полтавських чоловіків іменували за допомогою ще однієї трилексемної антропонімоформули: *особовеім'я + прізвищева назва + прізвисько*. Можемо припустити, що це ще один варіант соціального маркування – прізвисько вказувало на ремесло позначеної ним особи, наприклад: «*Петръ Клиниченко Снесар*», «*Алексей Петченко Швець*», «*Петръ Гнатенко Коваль*», «*Іоанъ Роменский Кравецъ*», «*Іванъ Маладика Шаповаль*», «*Никифоръ Бойко Колесникъ*»[20] тощо.

Щодо жінок трилексемна формула (у двох різновидах) застосована лише шість разів. У розписі Воскресенської церкви вона мала вигляд: *особове ім'я + андронім + прізвищева назва*. У такий спосіб записали вдів: «*Меланія Курилиха Твеличка*», «*Ганна Семениха Пащиха*» та «*Ганна Олексіха [...]*»[21]. Через значне пошкодження джерела, прізвище останньої, на жаль, прочитати не вдалося. У Різдобогородицькій церкві антропонімоформула була іншою: *особове ім'я + ім'я по-батькові + андронім*. Так позначені «*Марія Гнатівна Ковалиха*», «*Марія Наумівна Шевчиха*» та «*Агафія Леонтіївна Рохвалка*»[22].

Імена. Найменування новонароджених власними іменами у тогочасній Полтаві, як і на решті території Гетьманщини, було тісно пов'язане із обрядом хрещення. Дослідник української антропоніміки Михайло Худаш стверджував, що православна церква у цьому питанні висувала три головні вимоги: «а) власним хрещеним іменем може бути тільки церковно-календарне ім'я якогось церковного святого; в) це ім'я новонародженому присвоює священник при здійсненні церковного хрещення, на випадок, якщо дитині загрожує смерть, може це зробити і хтось інший (звичайно повивальна баба); в) хрестити новонароджену дитину й давати їй при цьому хрещене власне ім'я належить на восьмий день після народження». М. Худаш також вважав, що священники наприкінці XVII ст. та у XVIII ст. майже не дотримувалися третьої настанови: час між народженням і хрещенням рідко сягав восьми днів від народження і насправді обмежувався одним-двома днями[23].

За браком джерел, ми не можемо достеменно з'ясувати, як саме немовлятам давали імена в котрійсь із аналізованих тут полтавських парафій. Можна лише припустити, що в загальних рисах ця процедура була подібною до тих, що відбувалися в інших регіонах Гетьманщини. Тож особливо цінною є інформація зі щоденника Андрія та Федора Кернецьких, священників Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва за 1787-1788 рр[24]. У своїх нотатках ієреї детально описали як процедуру ім'янаречення, так і обряд хрещення. Наприклад, у записі за 15 березня 1788 р. повідомляється: «дано имя чрез бабу[25] ховзовскую жителку Скорогодску дочере Антона Тупика и жени его Матроны на 19 число Дарією», а наступного дня, 16 березня, записано: «крещена дочь Тупика Антона Дарія...»[26]. У записі за 18 травня того самого року читаємо: «дано имя чрез бабу Феодосью Деденкову дочере Назара Шевченка и жени его Акилины на сіе число Христиною», а в записі за 20 травня: «крещена означенная Христина...»[27]. Запис за 9 серпня повідомляє: «дано имя чрез бабу Зеновию сыну Матвея Короткого и жени его Анны на 10е число Лаврентій». Наступного дня записано: «крещень означенной Лаврентій»[28].

Подібних прикладів у щоденнику багато і вони засвідчують принаймні два цікавих моменти: по-перше, ім'я для новонароджених визначалося/узгоджувалося напередодні хрещення згідно зі святцями[29]; по-друге, важливу роль посередниці у цьому відіграла баба-повитуха.

Мабуть, вирішальна роль належала священникові, який мав підібрати чи одноособово визначити («дати»), канонічне ім'я немовляті. Про це, на мою думку, свідчить та обставина, що в записах про вибір імені завжди вжито слово «дано». Тож саме ієрей визначав: яким іменем можна нарікати дитину в той чи інший день. В усіх наведених прикладах, обрані Кернецькими імена – Дарія, Христина й Лавреній – відповідали святым, яких вшановували того дня, коли імена були дані (19 березня, 18 травня і 10 серпня).

Народне гуляння. Малюнок козака Чапиги. Пер.пол. XIX ст.

Повитуха, вочевидь, була в ролі посередниці між родиною та ієреєм у виборі хресного імені, що вкотре свідчить про важливість її ролі у народженні дитини[30]. Можливо, на неї також покладався обов'язок стежити, щоб діти були своєчасно поіменовані й охрещені[31]. На жаль, щоденник священників Кернецьких не дозволяє достеменно з'ясувати, чи дотримувалися встановлених восьми днів між народженням і хрестинами.

Але можна стверджувати, що траплялися випадки скорочення цього терміну. Про це, наприклад, свідчить запис від 29 грудня 1787 р. де сказано: «приїздив изъ Будище тамошний жител Иван Костенецкой чтоб сына его и жены Варвари сего ж дня рожденного крестит»[32].

На мою думку, в Полтаві процедура наречення немовлят іменами відбувалася за схожим сценарієм. Можливо, були якісь незначні місцеві особливості, проте ясно, що полтавці XVIII ст., як і решта мешканців Гетьманщини, послуговувалися канонічними християнськими іменами. Слов'янські імена фігурують в іменнику лише в тому випадку, коли вони належали християнським святым, як-от *Ольга* чи *Борис*. Принаймні записи у сповідних розписах вказують саме на це. За моїми підрахунками,

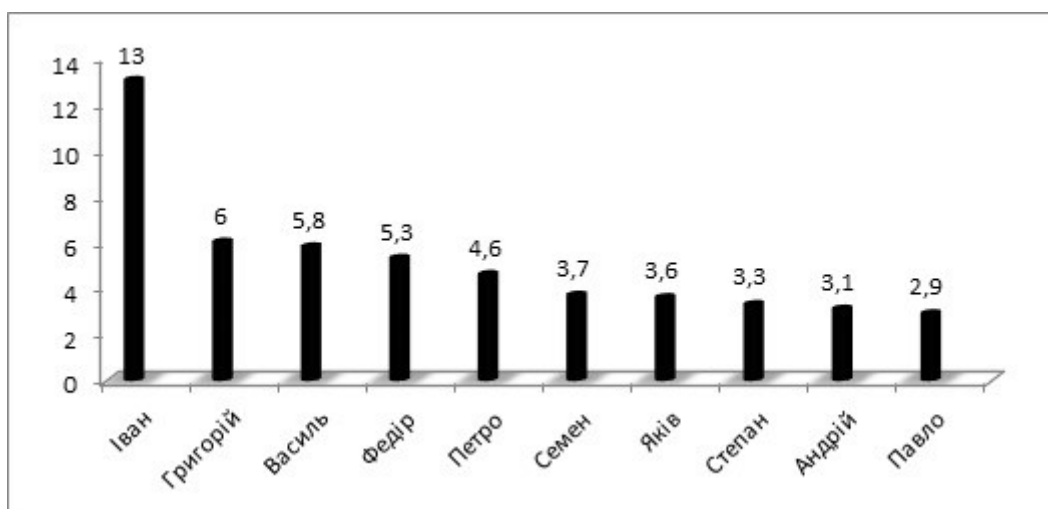
мешканці міста користувалися загалом 50 жіночими та 118 чоловічими іменами.

Полтавський бурмистр, бунчуковий товариш Павло Руденко, худ. В. Боровиковський (1784)

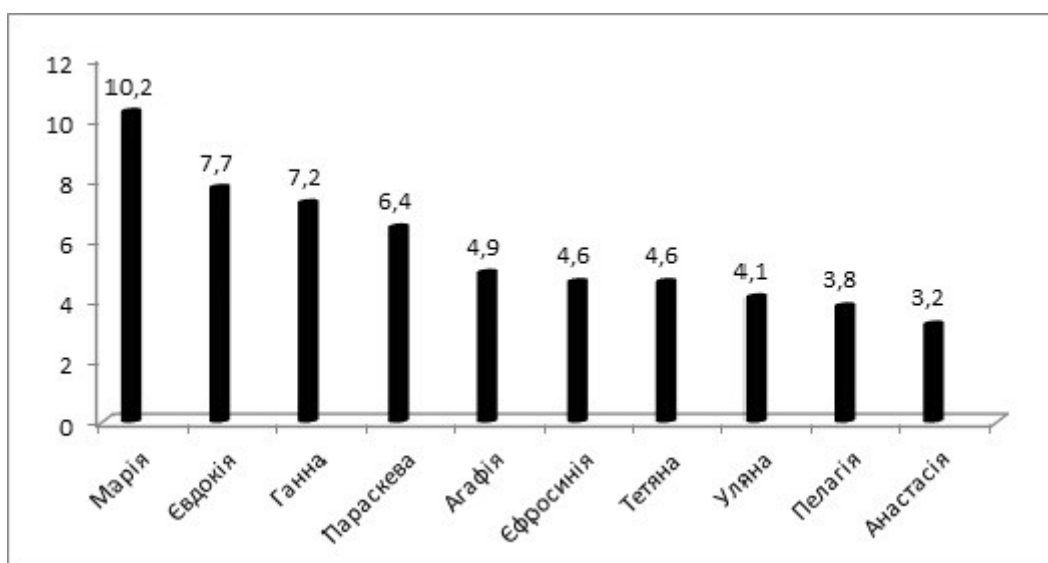
Середній коефіцієнт однойменності для чоловіків складав 24. Тобто імена, що ними названо 24 носії і більше – часто

вживані. Таких виявилось 28 й вони належали 2168 особам (75,7% чоловіків). До 10 найуживаніших чоловічих імен (див. мал.4) належали: Іван – 375 осіб (13%), Григорій – 177 (6%), Василь – 167 (5,8%), Федір – 151 (5,3%) Петро – 133 (4,6%), Семен – 107 (3,7%), Яків – 104 (3,6%), Степан – 94 (3,3%), Андрій – 89 (3,1%) та Павло – 84 (2,9%). Ними названо 1481 особу чи трохи більше половини полтавських чоловіків (51,7%).

Малюнок 1. Найбільш уживані чоловічі імена

Часто вживаними жіночими іменами були ті, що мали число носіїв 59 і більше. Таких виявилось 18, вони належали 2292 жінкам (77,7% загальної кількості жінок). Найчастіше використовуваними (див. мал.5) були імена: Марія – 302 особи (10,2%), Євдокія – 227 (7,7%), Ганна – 213 (7,2%), Параскева – 190 (6,4%), Агафія – 145 (4,9%), Єфросинія – 137 (4,6%), Тетяна – 136 (4,6%), Уляна – 120 (4,1%), Пелагія – 111 (3,8%) й Анастасія – 95 (3,2%). Ці десять імен охоплювали 1676 осіб, тобто 56,8% жіночого населення Полтави.

Малюнок 2. Найбільш уживані жіночі імена

Отже, з найбільшим відривом і використовувані найчастіше – це імена шанованих у православ'ї святих: *Іваном* поіменований кожний восьмий чоловік у Полтаві, а *Марією* – кожна десята жінка. Водночас деякі імена зустрічаються вкрай рідко. З-поміж чоловічих таких імен виявилось 22, а серед жіночих – лише 3. Така диспропорція пояснюється кількісною перевагою чоловічих імен у святцях.

Отже, імена *Василина*, *Мокрина* та *Ольга* вказані у 1775 р. лише по разу. На мою думку, їхня мала популярність зумовлювалась кількома обставинами. Дні *Мокрини* та *Ольги* у святцях припадають на 19 і 24 липня. Тож дівчатка, яких називали цим ім'ям, мали бути зачаті у другій половині листопада, тобто на початку одного з найбільших православних постів – Різдвяного. Важко сказати, чи всі полтавці постились аж так ревно, однак частина безумовно дотримувалась посту. Окрім того, деякі священики намагалися приховати такі факти від єпархіального начальства, записуючи цих дітей на інші місяці[33]. Невелику популярність деяких імен можна пояснити можливістю вибору. Зокрема, *Василина* могла «витіснятися» популярнішим іменем – *Меланія*, *Маланка* (57 випадків), адже день обох святих припадав напередодні Василя й початку нового року.

Можливості вибору імен та їхня популярність серед полтавців у досліджуваний період, добре проявляються, на мою думку, на прикладах т. зв. парних святих. Для жінок доволі показовими є імена *Віра, Надія, Любов і Софія*. Ми знаємо, що всі чотири святі поминаються в один день, тож вибір доволі широкий. Але найпопулярнішим серед них на той час виявилось ім'я *Любов* (його носили 24 жінки), наступне – *Софія* (15 жінок), далі з великим відривом – *Надія* (4 жінки), а на останній позиції – *Віра* (3 жінки).

Погляньмо на парних святих чоловіків: серед полтавців було 133 *Петра* і 84 *Павла*, 20 *Дем'янів*, 17 носили ім'я *Кузьма*, 38 звалися *Кирило*, але не було жодного *Мефодія*. У розписах зустрічається лише 1 *Борис* і жодного *Гліба*. Доволі поширення було іменування однаковим іменем різних дітей в одній родині. За моїми підрахунками, в аналізованих парафіях нараховувалося 14 таких родин. Найбільше їх було у Стрітенській – 4 родини. Скажімо, дві доньки козака Омеляна Калиновського (9 і 3 років), звалися *Маріями*. Це ім'я мали дві з чотирьох дочок удови Агафії Новомлинської; а у бездвірного Стефана Дігтяря обидві доньки звалися *Єфросиміями*. У посполитого Петра Татарина, який мав п'ятеро дітей, двоє синів називалися *Яковом*[34]. В козака Трохима Лещенка, який мешкав на території Миколаївської парафії, дружина й найменша донька мали ім'я *Агафія*, а ще дві доньки звалися *Тетянами*[35]. Можна припустити, що практика давання однакових імен дітям з однієї родини, теж пов'язана з прагнення ієреїв дотримуватися церковних настанов і називати немовлят за святцями.

Прізвища. Важливу роль в ідентифікації мешканців ранньомодерного міста мали офіційні родові найменування – прізвища. Щоправда, у досліджуваний період ще не у всіх полтавців вони були незмінними впродовж кількох поколінь. У багатьох прізвища перебували ще на стадії формування. Лише представники козацької старшини та міської верхівки отримали свої родові назви від предків. Тому, характеризуючи цей період, слід пам'ятати, що йдеться не про повноцінну прізвищеву назву, а радше про прізвисько[36]. Лише коли до козацького краю докотилися модернізаційні перетворення Катерини II, що передбачали постійний облік та часті переписи населення, основна маса мешканців отримала постійні прізвища. Як стверджував дослідник української ономастики Юліан Редько, сталося це наприкінці XVIII – початку XIX ст.[37].

“Миропомазання”, худ. К.Лебедєв

У досліджуваних сповідних розписах п'яти міських парафій вдалося ідентифікувати 557 прізвищевих назв. Як вважають науковці, семантика українських прізвищ «відбиває різні сторони й умови життя народу – заняття, сімейний стан, фізичні та психічні ознаки, соціально-класовий устрій суспільства, тваринний і рослинний світ тощо»[38]. Виходячи з цього, спробую проаналізувати виявлені назвиська за лексичними ознаками, взявши за основу класифікацію, запропоновану Ю.К. Редьком (див. табл. 12)[39].

Лексико-семантичні групи в основах прізвищ	Кількість	%
Індивідуальні ознаки перших носіїв	128	23
Календарні імена	127	22,8
Найменування за родом занять чи соціальною приналежністю	126	22,6
Топоніми, етроніми	65	11,7
Назви тварин, птахів, риб, комах, рослин	63	11,3
Інші	48	8,6
Усього	557	100

Таб. 2 Лексичні основи прізвищ

Як бачимо, найбільшу групу становили прізвищеві назви, що походили від індивідуальних ознак перших носіїв. Частина цих ознак були зовнішніми, фізичними: колір волосся, особливості зросту, ходи тощо. Наприклад: *Біленко, Бреус, Руденко, Великий, Гладкий, Карнаух, Кривий, Криворотенко, Лисий, Мацюцький, Худолій, Черниш* тощо. Іншу підгрупу становили назви осіб за їхніми особистими нефізичними ознаками – особливостями мовлення, інтелекту, рисами характеру тощо. Таке походження мали прізвища: *Басистий, Бобонченко, Вайло, Варивода, Зануда, Крикуха, Пищалка, Шепітько, Хукало, Якало* та ін.

Наступними, майже рівними першій групі кількісно, були прізвища, основою яких служили особові імена здебільшого з християнського календаря, де, як відомо, найбільше імен грецького, давньоєврейського та латинського походження. Наприклад: *Василенко* від *Василь (гр.)*, *Давидович* від *Давид (д.-євр.)*, *Павленко* від *Павло (лат.)* і т.п. Траплялися й прізвища, в основі яких лежали слов'янські імена, наприклад: *Вац* від чеського – *Вацлав* чи *Любич* від імені *Любов*. Деякі імена ставали основою для кількох прізвищ, як-от: *Павло* – *Павленко, Павлович, Павлюченко, Павлов* чи *Каленик* – *Калениченко, Калиновський* тощо.

Панорама Полтави XVIII ст. з картини невідомого художника кінця XVIII ст.

Важливо, що провідну роль у формуванні таких прізвищ відігравали чоловічі, а не жіночі особові імена. Як стверджує сучасна дослідниця Юлія Блажчук, це пояснюється тим, що в Україні загалом «іменування жінки служило засобом ідентифікації особи лише в окремих випадках»[40].

У Полтаві 1775 р. їх теж виявилося небагато – лише 8: *Алісов* від *Аліса*, *Анненко* від *Анна*, *Ганненко* від *Ганна*, *Домненко* від *Домна*, *Любич* від *Любов*, *Орищенко* від *Орися*, *Тетянич* від *Тетяна* й *Христенко* від *Христина*.

Третю велику групу становили прізвищеві назви, утворені за родом занять чи соціальною приналежністю. У них відобразилися практично всі ремісничі професії, що існували тоді в Полтаві: *Богомаз, Бондар, Бондаренко, Бублейник,*

Гончар, Дігтяр, Звонник, Золотар, Іконописець, Коваленко, Колесник, Котляр, Кравченко, Лимар, Маляр, Музикант, Швець. Відобразилися у прізвищах соціальний стан – *Козак, Козаченко, Попович, Ченчик, Купець*; посади – *Войтенко, Городничий, Комісаренко*; військова справа – *Гармаш, Капраль, Копитаненко, Солдат*; інші заняття – *Ворожбит, Курієр, Канторенко, Конюх* тощо.

Менше трапляється прізвищ, що походять від назви місцевості або національності. Хоча їхня частка відносно невелика (11,7 %), але вони містять цінну інформацію про перебіг міграційних процесів, що зачепили тогочасну Полтаву. Такі прізвища на час свого виникнення були своєрідними маркерами, що відрізняли прибульців від місцевих. Частина таких ідентифікаторів вказувала на те, що носії прибули з віддалених територій, як-от *Дмитро Грек*, наймит удови сотничихи Феодосії Псіоліної, про якого в Румянцевському описі сказано: «уроженец із Греції»[41]. Предки носіїв прізвища *Уєрин*, ймовірно походили з Угорщини, *Волошин* з Волощини або Молдови, *Поляк, Лях* чи *Мазуренко* – з Польщі, *Москаль* – з Росії, *Литвин, Литвиненко, Лосєвський* – із сучасної Білорусі (колишнього ВКЛ), а *Латиш*, мабуть, з віддаленіших, балтійських теренів Великого князівства Литовського.

Прізвищеві назви маркували й прибульців із ближчих територій – сусідніх міст і містечок Гетьманщини та Правобережної України. На це вказують назвиська: *Батуринський, Добропольський, Лубенський, Лубенець, Ніженський, Новомлинський, Опішнян, Роменський, Санжарівський, Черкаський, Чигринський, Уманець* тощо.

Не менш численною, аніж попередня, є лексична група прізвищ, в основі творення яких лежали назви представників фауни і флори. Як зауважив свого часу видатний етнограф Микола Сумцов, в історії Гетьманщини траплялося чимало осіб із такими прізвищами[42]. Полтава не стала винятком, адже серед її мешканців були: *Ведмідь, Веприченко, Дроздовський, Гаварецький, Журавель, Жученко, Зайченко, Кіценко, Козина, Лебідь, Лященко, Окунь, Орел, Теличка, Телятник, Тетервак, Чирка*, а також – *Грушка, Динник, Дубина, Дубовик, Конопля, Куц*.

До останньої – найменшу групу – належать ті прізвища, що не вкладаються у попередні лексемні групи. Такими, на мою думку, є прізвища, в основі яких назви страв (*Борщенко, Галушка, Кисіль, М'якохліб*), назви частин тіла (*Коліно*), назви явищ природи (*Мороз, Метелиця*) та предметів домашнього вжитку (*Вірьовка, Дротовський, Шпилька*).

Можемо підсумувати, що для власної ідентифікації полтавці користувалися лише канонічними християнськими іменами, а процес ім'янаречення перебував під повним контролем парафіяльного духовенства. Найпоширенішими в місті виявилися імена найбільш пошанованих християнських святих – *Іван* та *Марія*. Сталі прізвища на той час мали ще не

всі полтавці, частина ідентифікувалася за прізвиськами. Найбільші групи серед них становили прізвиськові назви, в основі яких лежали індивідуальні ознаки та імена перших носіїв.

Цей текст є версією одного з параграфів нової книжки Юрія Волошина «Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII століття» (Київ: К.І.С., 2016). Тут публікується з дозволу Автора. У публікації використано ілюстрації, надані Автором та запозичені із відкритих джерел.

*Перша сторінка словідого розпису
Стрітенської церкви
м. Полтави за 1775 р.*

Юрій Волошин – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — історична антропологія, соціотопографія міст Лівобережної України XVIII століття, маргінальні групи та злочинність у цих містах. Автор численних праць, серед яких монографія “Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. Історико-демографічний аспект” (Полтава, 2005) та низка наукових статей. Нова книга «Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII століття» вийшла друком у Києві навесні 2016 р. Живе і працює у Полтаві.

*"Читайте також статтю Юрія Волошина **"Родина й домогосподарство козаків міста Полтави в другій половині XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису)"***

[1] *Антропоніміка* – галузь ономастики, що вивчає власні назви людей // Словник української мови: в 11 томах, Т.11.:Х - Я, 1980. – С. 667.

[2] Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі - ЦДІАК України), ф.990, оп.2, спр.34, арк.75.

[3] Там само, арк.90.

[4] Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – Київ, 1977. – С.139.

[5] ЦДІАК України, ф.990, оп.2, спр.34, арк.15зв., 61зв.

[6] Сучасний словник іншомовних слів, С.54.

[7] ЦДІАК України, ф.990, оп.2, спр.34, арк.49зв., 106, 49.

[8] Там само, арк.35зв.

[9] Там само, арк.49-49зв.

[10] Там само, арк.115зв.

[11] Там само, арк.51-53.

[12] Щедродаров Д. Приговор прихожан Воскресенской церкви города Полтавы // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1908. – № 8. – С.336.

[13] ЦДІАК України, ф.990, оп.2, спр.34, арк.53, 94зв, 101зв, 73зв.,85, 111.

[14] Там само, арк.73зв., 88.

[15] Там само, арк.71зв.

[16] Там само, арк. 8зв., 113, 113зв., 88, 89, 52.

[17] Там само, арк.51, 52, 58, 59зв.

[18] Там само, арк.68зв.

[19] Глущик С.В. Українська антропонімія у Генеральному описі Лівобережної України 1765 - 1769 рр.: словотвірна і морфологічна структура (на матеріалі Київської сотні Київського полку): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / С.В. Глущик ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – С. 6.

[20] ЦДІАК України, ф.990, оп.2, спр.34, арк. 8, 113зв., 114, 71зв., 101, 98.

[21] Там само, арк. 53зв., 55.

[22] Там само, арк. 113зв. 114.

[23] Худаш М.Л. З історії української антропонімії, С.188.

[24] Щоденник Андрія та Федора Кернецьких, священиків Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва (грудень 1787 – жовтень 1788 рр.). / Упор. та вступна стаття І. Ситого. – Чернігів: Сіверянська думка, 2006. – 106 с.

[25] Згідно зі словником Бориса Грінченка слова «баба» вживалося в українській мові і в значенні: «*Повивальня бабка, акушерка; чаще съ эпитетомъ: ба́ба-словиту́ха, ба́ба-пупорізка*». Див.: Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т., Т. 1.: А-Ж. – С. 12. Про те, що саме цим словом позначали повитух у Гетьманщині XVIII ст., свідчить і джерело використане Оленою Боряк. – Див.: Боряк О. Баба-повитуха в контексті «полювання на відьом»: українсько-західноєвропейські паралелі // Соціум. – 2003. – Вип. 3. – С.254.

[26] Щоденник Андрія та Федора Кернецьких, С.34.

[27] Там само, С.48-49.

[28] Там само, С.68.

[29] Наприклад, доньці мешканця с. Будищі Мусія Шовкуна, «*при крещеніи дано имя Дарією через бабу будискую Иуліяну Курчиху*» (Там само, С.35).

[30] Див.: Сердюк І. Баба-повитуха у ранньомодерному суспільстві (за даними статистичних джерел та етнографічних досліджень) // Краєзнавство. – 2009. – № 3-4. – С. 214-220.

[31] Худаш М. Л. З історії української антропонімії, С. 189.

[32] Щоденник Андрія та Федора Кернецьких, С.10.

[33] Маємо приклади подібної поведінки священиків у Росії, які намагалися приховати грудневу народжуваність, що могла б свідчити про порушення їхніми вірянами великого посту, записуючи дітей у січні. – Див.: Дьячков В.Л., Кончаков Р.Б., Канищев В.В. Декабрьские рождения. К вопросу о роли религиозного фактора в демографическом поведении традиционного крестьянства. Тамбовская губерния, XIX – начало XX в. // Круг идей: электронные ресурсы исторической информатики. Труды VIII конференции Ассоциации «История и компьютер». Ред. Л.И.Бородкин и В.Н.Владимиров. – М., 2003. – С. 317-441.

[34] ЦДІАК України, ф.990, оп.2, спр.34, арк.93, 94зв, 105, 99зв.

[35] Там само, арк.23зв.

[36] Глушик С. В. Українська антропонімія у генеральному описі Лівобережної України 1765–1869 рр.: словотвірна і морфологічна структура (на матеріалі Київської сотні Київського полку) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. – С.14.

[37] Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: «Радянська школа», 1968. – С.34.

[38] Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 ; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. – О ., 2007. – С.8.

[39] Дослідник вважав, що українські прізвища мали в своїй основі: особові імена, назви місця проживання й походження, професії та індивідуальні ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) перших носіїв. (Див.: Редько Ю.К. Названа праця, С.34). Я дещо модифікував цю схему, додавши до неї, слідом за Н. В. Никоновим (Див.: Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – С.118-194.) прізвища, в основу яких увійшли назви представників флори і фауни, та окремо виділивши інші джерела творення.

[40] Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII - початку XXI ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова – Київ, 2008. – С .15.

[41] Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / упоряд., вступ. ст. і комент. Ю. Волошина. – К. : Наш час, 2012. – С.204.

[42] Сумцов Н.Ф. Малорусские фамильные прозвания // КС. – 1885. – №2. – С.221-222.

Цілковиту відповідальність за точність наведених у публікаціях фактів та коректність цитат несуть автори текстів.

Всі папери в теці